

Göçün Kuşaklararası Bağlamda Psikopatolojik Yansımaları

Psychopathological Reflections of Migration on the Intergenerational Context

Ayla Hocaoğlu Uzunkaya¹, Banu Yılmaz²

Yazar notu: Bu makale birinci yazarın yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

¹Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye
²Doç. Dr., Serbest Psikoterapist ve Araştırmacı, Barış Danışmanlık Merkezi, Ankara, Türkiye

ORCID: A.H.U. 0000-0002-3444-0309;
B.Y. 0000-0003-1410-2246

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ayla Hocaoğlu Uzunkaya,
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye
E-posta/E-mail: aylahocaoglu3@gmail.com

Başvuru/Submitted: 25.10.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
13.03.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
19.06.2020

Kabul/Accepted: 29.07.2020

Online Yayın/Published Online: 28.01.2021

Citation/Atf: Hocaoğlu Uzunkaya, A., & Yılmaz, B. (2021). Göçün kuşaklararası bağlamda psikopatolojik yansımaları. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 41(1): 167–197.
<https://doi.org/10.26650/SP2019-0079>

Öz

‘Travmanın kuşaklararası aktarımı’, bireyin deneyimlediği travmatik yaşantıların etkilerinin, çeşitli mekanizmalar aracılığıyla aktararak ailenin sonraki kuşaklarında da görülebildiği anlamına gelmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, son dönem Bulgaristan göçünü (1989) yaşayan kadınlarda travmaya maruz kalma ve travmatik stres düzeyi ile göçü doğrudan yaşamamış ikinci kuşaktaki kişilerin psikolojik belirtileri arasındaki ilişkileri incelemektir. Veri toplama araçları olarak Travmaya Maruz Kalma Ölçeği, Olay Etkisi Ölçeği-R, Kısa Semptom Envanteri, Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği ve Ailede Koruyucu Etkenler Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma, son dönem Bulgaristan göçüne maruz kalmış 41 yaş ve üzerindeki kadınlar ($N = 170$) ve onların 16-27 yaş arasındaki çocukları ($N = 170$) ile yürütülmüştür. Sonuçlar, annelerin travmaya maruz kalma ve travmatik stres düzeylerinin artmasının, çocuklarının psikolojik belirtilerinin kötüleşmesiyle ilişkili olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca ikinci kuşaktaki bireyler, annelerinin travmatik stres düzeylerine göre üç grup olarak ayrılıp psikolojik belirtiler açısından karşılaştırılmıştır. Sonuçlar, travmatik stresi yüksek olan annelerin çocuklarında travmatik stresi düşük olan annelerin çocuklarına kıyasla daha fazla anksiyete belirtisi olduğunu göstermektedir. Aile işlevselliği ve temel varsayımlar ise psikolojik sağlık açısından koruyucu olmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, göçün kuşaklararası etkilerine işaret etmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda travmanın sonraki kuşaktaki etkilerinde, travmatik stresin önemi vurgulanmaktadır. Bu çalışmada da annelerinin travmatik stres düzeyine göre ikinci kuşaktaki bireylerin anksiyete belirtileri farklılaşmaktadır. Travmatik deneyimler, ebeveynlerin çocuk yetiştirme stillerini olumsuz etkileyebilmektedir. İkinci kuşaktaki bireylerin anksiyete belirtilerinin fazla olması, bu kapsamda tartışılmıştır. Alan yazınla tutarlı olarak aile işlevselliğinin yüksek olması, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik sağlıkları açısından koruyucu olmaktadır. Dünya genelinde savaş nedeniyle evini terk etmek zorunda kalan insan sayısı şimdiki kadarki en yüksek düzeye ulaşmıştır. Göçün psikolojik etkilerinin aynı zamanda kuşaklararası aktarılabileceği gerçeği durumun önemini arttırmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Göç, travma, travmanın kuşaklararası etkileri, Bulgaristan göçü

ABSTRACT

The concept of the *transgenerational transmission of trauma* posits that the effects of traumatic experiences can be transferred from one generation to the next within the family through various mechanisms. The study mainly aims to examine trauma exposure and traumatic stress level in women who experienced the last period of the Bulgarian migration (1989) and their relationship with the psychological symptoms of individuals in the second generation without a direct experience of the migration. The Trauma Exposure Scale, Impact of Event Scale-R, Brief Symptom Inventory, World Assumptions Scale, and the Inventory of Family Protective Factors were used for data collection. The study was conducted on women ($N = 170$) who experienced the last period of the Bulgaria migration, aged at least 41 years, and with children aged between 16 and 27 years. The results indicate that increases in traumatic exposure and traumatic stress among mothers are associated with increases in the psychological symptoms of children. Furthermore, comparison was made between individuals in the second generation, who were categorized into three groups according to the mothers' traumatic stress level. The findings indicated that the children of mothers with high levels of traumatic stress experienced more symptoms of anxiety than those of mothers with low levels of traumatic stress. Family functioning and basic assumptions serve as protective mechanisms for the psychological health of individuals in the second generation. Moreover, the results indicate that migration led to transgenerational effects. Previous studies on the subject emphasized the importance of traumatic stress. Similarly, symptoms of anxiety among individuals in the second generation differed according to the stress level of the mothers. In turn, traumatic experiences can exert negative effects on parenting style. For this reason, the increased frequency of symptoms of anxiety among individuals in the second generation are discussed in this context. Consistent with the literature, high family functioning is one of the protective mechanisms for the psychological health of individuals in the second generation. The number of people forced to leave their homes due to war has reached the highest level. The finding that the psychological impacts of the migration can be transmitted between generations increases its significance.

Keywords: Migration, trauma, transgenerational effects of trauma, Bulgarian migration

EXTENDED ABSTRACT

The criteria of traumatic events according to classification systems are limited to events that are considered a "threat, injury or death to physical integrity of oneself or relatives" (American Psychological Association, 2013). However, traumatic events should not be limited to these criteria due to their diversity. In addition, traumatic events can affect not only people who directly experienced them but also other people and communities through the transference of such effects from one person to another or from one generation to the next (Danieli, 1998). Although the literature on this topic is abundant, studies on the intergenerational effects of migration are few (Daud, Skoglund, & Rydelius, 2005; Field, Om, Kim, & Vorn, 2011; Vaage et al., 2011). According to clinical observation and theoretical background, the concept of *transgenerational transmission of trauma* pertains to the transfer of the effects of one's traumatic experience to the next generation in the family through various mechanisms (Kellermann, 2001a). Thus, determining the economic, social, and political challenges that affect individuals in the second generation without a direct experience of the migration is necessary. Another question is what variables may play a role in the process? Migrations from Bulgaria to Turkey are among the countless migrations in history. Last period of the Bulgarian migration contains lot of stressful events. The process

started to force people to change their Turkish names with Bulgarian ones and include lots of pressure to limit their traditional life styles (Dayıoğlu, 2005). Because of all these reasons, studies on the transgenerational effects of migration are few, and none of them focus on the last period (1989) of the Bulgarian migration. Thus, the main objective of the study is to examine trauma exposure and traumatic stress in women who experienced the last period of the Bulgarian migration (1989) and their relationship with the psychological symptoms of individuals in the second generation who did not directly experience the migration. The secondary aim of the study is to examine the relationships between the psychological symptoms of individuals in the second generation and family functioning and their basic assumptions.

Method

Two separate data sets were collected for mothers and their children. The Trauma Exposure Scale (Özüorçun & Karancı, 2013), Impact of Event Scale-R (Işıkli, 2006; Weiss & Marmar, 1997), Brief Symptom Inventory (Deragatis, 1993; Şahin & Durak, 1994; Şahin, Batıgün, & Uğurtaş, 2002), World Assumptions Scale (Janoff-Bulman, 1989; Yılmaz, 2008), and the Inventory of Family Protective Factors (Gardner Huber, Steiner, Vazquez, & Savage, 2008; Gökler-Danişman & Köksal, 2011) were used as instruments for data collection. The study recruited women ($N = 170$) with a direct experience of the last period of the Bulgarian migration, aged at least 41 years (i.e., they were adults during the migration), and with children aged between 16 and 27 years (i.e., they were aged a maximum of 2 years during the migration).

Results

The results indicate that increases in the traumatic exposure and traumatic stress of mothers are associated with increases in the psychological symptoms of their children. In addition, a comparison was made on individuals in the second generation, who were categorized under three groups according to the mothers' scores of *hyperarousal* subscale of the Impact of Event Scale-R. The groups determined under one standard deviation of mean score (5.65) and upper one standard deviation of mean score (17.71) according to mean score (11.68) of hyperarousal subscale. They were called as low, medium and high level of traumatic stress group. Significant differences were noted between groups ($F(2,167) = 1.75$, $p < .05$). The findings indicated that the children of mothers with high levels of traumatic stress experienced more symptoms of anxiety ($M = 10.67$, $SS = 8.90$) than the children of mothers with low levels of traumatic stress ($M = 7.21$, $SS = 3.67$). Family functioning and basic assumptions are deemed to protect the psychological health of individuals in the

second generation. As such, increased family functioning ($r(2,167) = -.36, p < .01$) and basic assumption ($r(2,167) = -.35, p < .01$) are related to decreased psychological symptoms.

Discussion

The results indicate that migration exerts transgenerational effects. Especially, women who experienced difficulties after the migration, such as economic issues, being alone in a new culture, loss of properties, being away from family, and a rigorous life in new a country, are at increased risk for traumatic stress. Such difficulties are indirectly related to the psychological health of their children. Conversely, the effect of trauma exposure on individuals in the second generation is less. Previous studies on the subject emphasize the importance of traumatic stress (Ahmadzadeh & Malekian, 2004; Kaitz, Levy et al., 2009; Suozzia & Motto, 2004; Van IJzendoorn et al., 2003). Similarly, the symptoms of anxiety among individuals in the second generation differ according to the stress levels of the mothers. Traumatic experiences can negatively influence parenting style. Thus, the high levels of anxiety symptoms among individuals in the second generation are discussed within this context. Consistent with the literature, high family functioning tends to preserve the psychological health of individuals in the second generation. Highlighting difficulties and other stress-inducing factors experienced after the migration is important due to the possible negative effects of migration trauma.

Göç, yüzyıllardır gerçekleşen evrensel bir sorun olarak hem yerleşim alanını değiştiren bireyler hem de yeni yerleşilen alanda yaşamakta olan kişiler için önemli çevresel, sosyal, kültürel değişiklikler yaratmaktadır (Esses, Deaux, Lalonde ve Brown, 2010). Bu durum, göç olgusunu pek çok açıdan değerlendirilmesi gereken bir konu haline getirmektedir. Göçle birlikte ortaya çıkan değişiklikler, önemli psikososyal sonuçlara da yol açma potansiyeline sahiptir (Aker, Ayata, Özeren, Buran ve Bay, 2002; Esses ve ark., 2010). İlgili alan yazın gözden geçirildiğinde, göçün ruh sağlığı üzerindeki etkilerini ele alan çok sayıda araştırmaya rastlanmaktadır (örn., Bayraktar ve Gün, 2008; Hovey, 2000; Uluocak, 2009). Çalışmalarda özellikle kadın göçmenlerin göç sürecinden daha olumsuz etkilendiğine dikkat çekilmekte (Akdeniz ve Öz, 2009; Başkak, Sayıl ve Özgüven, 2005; Gülşen, Knipscheer ve Kleber, 2010) ve göçün travmatik etkilerine vurgu yapılmaktadır (Aker ve ark., 2002; Neuner ve ark., 2004).

Travmayı yaşayan kişinin öznel deneyimlerine ya da travmatik olayın nesnel özelliklerine göre yapılan sınıflandırmalarda göç bireyi köklerinden kopararak, bireyin içinde yaşadığı sosyal ilişkiler ağını zedeleyerek, ait olma duygusunu ve yaşamına ilişkin oluşturduğu anlamı bozarak travmatik etkilere neden olan bir olay olarak kabul edilmektedir (Kira, 2001). Travmatik yaşantılar sadece bu yaşantılara doğrudan maruz kalan kişileri etkilememektedir. Bu yaşantıların psikolojik etkilerinin çeşitli mekanizmalar aracılığıyla bireyden bireye ya da kuşaktan kuşağa aktarılabileceği görülmektedir (Danieli, 1998; Kaitz, Levy, Ebsstein, Faraone ve Mankuta, 2009; Kellermann, 2001b). Son 50 yıllık süreçte travmatik yaşantıların etkilerinin aktarımına ilişkin yapılan onlarca çalışmanın çoğunlukla Yahudi soykırımı, savaşlar gibi kitlesel yaşantıların uzun dönemli psikolojik etkilerine odaklandığı görülmektedir (Davidson ve Mellor, 2001; Fridman, Bakermans, Sagi ve Van IJzendoorn, 2011; Fossion ve ark., 2015; Kellermann, 2001b; Scharf, 2007). Son yıllarda ise özellikle göç hareketlerinde artışla birlikte travmatik yaşantıların sonraki kuşaktaki etkileri açısından göç olgusu da incelenmeye başlanmıştır. Bu çalışmaların bazıları göç yaşantısı ile işkence, savaş gibi travmatik yaşantıları bir arada ele almaktadır (örn., Lev-Wiesel, 2007). Ayrıca bazı çalışmaların göçün kuşaklararası etkilerini incelerken tek bir grubu (ya sadece ebeveynler ya da ikinci kuşaktaki bireyler) çalışmaya dahil ettiği görülmektedir (örn., Aviad-Wilchek, Levy ve Ben-David, 2017; Dalgaard, Todd, Daniel ve Montgomery, 2016). Var olan diğer çalışmalar ise ebeveynleri farklı bir ülkeye göç eden çocuklarda hali hazırda oluşan etkiye odaklanmaktadır (Mazzucato ve ark., 2015; Vanore, Mazzucato ve Siegel, 2015). Bu durum,

göç yaşantısının kuşaklararası etkilerini incelemekte başlangıç aşamasında olduğumuza işaret etmektedir. Bu çalışma, göç yaşantısının kuşaklararası yansımalarını ele alarak alan yazına özgün bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Tarihteki sayısız göç hareketlerinden bazılarını, Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleştirenler oluşturmaktadır. Bu göç dalgalarının sonuncusu ve en büyüğü 1989 yılında yaşanmış ve yaklaşık 350.000 kişinin göç öncesinde, göç sırasında ve göç sonrasında pek çok travmatik deneyime maruz kalmasına yol açmıştır (Dayıoğlu, 2005). Göç öncesinde yaşadıkları ülkede kendi kimliklerine dönük saldırılarla karşı karşıya kalan kişiler zorlu koşullarda göç etmeye zorlanmış olup, göç sonrasında da ekonomik, kültürel, sosyal zorluklarla karşılaşmışlardır (Çetin, 2008; Dayıoğlu, 2005; Özay, 2011). Söz edilen bu özellikler değerlendirildiğinde, son dönem Bulgaristan göçünün sonraki kuşaklara olan etkilerini incelemenin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla bu çalışmada, 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmeye zorlanan kadınların göçle ilgili travmatik olaylara maruz kalma ve bu olaylardan etkilenme düzeyleri ile çocuklarının psikolojik sağlıkları arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Travmanın Kuşaklararası Aktarımı

Sınıflandırma sistemlerinin Örselenme Sonrası Gerginlik (Travma Sonrası Stres) Bozukluğu başlığında travmatik olayı tanımlarken kullandığı ölçüt, kişinin ya da çevresindekilerin fiziksel bütünlüğüne yönelik bir tehdit, ölüm ya da yaralanma içeren olaylarla sınırlıdır (APA, 2013). Bu ölçüt, travmaya bağlı sorunları yalnızca *yaşamda kalma travmalarıyla*, etkileri de olaya doğrudan maruz kalanlar ya da tanıklık edenlerle sınırlanmaktadır (Kira, 2001). Ancak, bireyler için travmatik olabilecek olaylar bu ölçütle sınırlandırılmayacak kadar çeşitli olup, etkileri de doğrudan maruz kalan ya da tanıklık edenlerin ötesinde bireyler ya da kuşaklararası geçiş aracılığıyla çok daha fazla kişiye ve topluluğa uzanabilir (Kira, 2001). Bu görüş, klinik gözlemlerle de desteklenmekte olup klinisyenlerin inceledikleri vakalardaki psikolojik zorlanmaları nesilleri içeren aile sistemleri üzerinden değerlendirme ihtiyaçları artmaktadır (Ruppert, 2011).

Klinik gözlemler ve kuramsal arka plan temelinde şekillendirilen *travmanın kuşaklararası aktarımı* yaklaşımına göre, bireyin deneyimlediği travmatik yaşantıların etkileri ailesinin sonraki kuşaklarında da görülebilir (Danieli, 1998; Kellermann, 2001a). Hatta sonraki kuşakta yer alan kişi, travmaya doğrudan maruz kalmamış ve travmatik olay sırasında henüz doğmamış bile olabilir (Danieli, 1998). Travmaya doğrudan maruz

kalmayan kişilerin ebeveynlerinin travma deneyimlerinden kişilerarası ilişkiler, sosyalleşme, iletişim ve genetik faktörler aracılığıyla etkilenebileceği vurgulanmaktadır (Kellermann, 2001a). *Travmanın doğrudan aktarımı*, travmaya maruz kalan ebeveyn ile sonraki kuşakta yer alan kişinin aynı belirtileri yaşamasına karşılık gelmektedir. Alan yazında ise çoğunlukla travmanın dolaylı aktarımına odaklanan çalışmalar yürütülmektedir (Fridman ve ark., 2011; Sagi, Van IJzendoorn ve Bakermans, 2008; Yehuda, Halligan ve Grossman, 2001). *Travmanın dolaylı aktarımı*, ebeveynlerin maruz kaldıkları travmatik yaşantıların onların ebeveynlik becerilerini azalttığına ve bunun sonucu olarak bu ailelerde yetişen çocukların, ailelerinin travmatize olmalarının sonuçlarından etkilendiklerine odaklanmaktadır (Schwartz, Dohrenwend ve Levav, 1994). Böylece travmanın aktarılması, sadece ikinci kuşaktaki bireyin ebeveyniyle aynı belirtileri sergileyip sergilemediğine odaklanmaktan uzaklaşmıştır. Dolaylı aktarım, ikinci kuşaktaki bireylerin, ebeveynlerinin travmaya bağlı belirtilerine nasıl tepki verdiğine odaklanarak daha geniş bir çerçeve çizilmesine izin vermiştir (Weiss ve Weiss, 2000).

Klinik gözlemlerden yola çıkarak travma mağdurlarının çocuklarında, ebeveynlerinde travma öyküsü olmayan kişilere kıyasla daha fazla depresyon, anksiyete ve somatik belirti görüldüğünü vurgulayan çalışmalar ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik sağlıklarına ve psikopatoloji belirtilerine odaklanmıştır (Fridman ve ark., 2011; Kellermann, 2001b; Sagi ve ark., 2008; Yehuda, Schmeidler, Giller, Siever ve Binder 1998; Yehuda ve ark., 2001). Konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalar, travma mağdurlarının çocuklarında Travma Sonrası Stres Belirtileri (TSSB) geliştirmeye yatkınlığın ve psikopatoloji oranlarının daha yüksek olduğunu belirtirken (Kellermann, 2001b; Yehuda ve ark., 1998; Yehuda ve ark., 2001), bazı çalışmalarda da travma öyküsü olan ve olmayan kişilerin çocuklarının psikolojik belirti düzeylerinin farklılaşmadığı görülmüştür (Fridman ve ark., 2011; Sagi ve ark., 2008). Bu durum, sonraki nesillerdeki travma etkilerini incelemeye devam etmeyi gerektirmektedir.

Travmanın kuşaklararası etkilerini inceleyen çalışmaların çoğunlukla soykırım ve savaş yaşantıları gibi kitlesel olaylara odaklandığı görülmektedir (örn., Dekel ve Goldblatt, 2008; Fossion ve ark., 2015; Scharf, 2007; Yehuda ve ark., 1998). Son dönemde ise göç ve yerinden edilme deneyimlerinin kuşaklararası etkilerini inceleyen çalışmalar artış göstermiştir (Daud, Skoglund ve Rydelius, 2005; Field, Om, Kim ve Vorn, 2011; Vague ve ark., 2011). Bu çalışmalarda, göçe zorlanmış kişilerin psikolojik ve travmatik stres düzeyleri ile ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik sağlıkları arasındaki ilişkilere

odaklanıldığı görülmektedir (örn., Vaage ve ark., 2011). Özellikle travmatik stresi yüksek olan kişilerin çocukları, psikolojik belirtiler açısından daha fazla risk altında olmaktadır. Ayrıca ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri arasında bazı belirtilerin ön plana çıktığı görülmektedir. Ebeveynlerinin travma deneyimlerinin ikinci kuşaktaki bireyleri hangi açıdan etkilediğiyle ilgili çalışmalarda özellikle anksiyete belirtileri ön plana çıkmaktadır (Daud ve ark., 2005; Field ve ark., 2011). Ancak bu bulgularda, ebeveynlerin travmatik stres düzeyleri belirleyici bir role sahip gözükmemektedir.

Travmanın Kuşaklararası Etkilerinde Travmatik Stresin Önemi

Travmatik yaşantıların kuşaklararası etkileri açısından söz edilmesi gereken bir kavram olaydan etkilenme düzeyi, diğer bir deyişle travmatik olayla ilişkili gösterilen stres tepkileridir. Alan yazında sıklıkla travmatik yaşantıların sonraki kuşaktaki etkileri açısından travmaya maruz kalmanın tek başına yeterli olmadığı vurgulanmaktadır (Caselli ve Motta, 1995; Van IJzendoorn, Bakermans ve Sagi, 2003). Travmanın sonraki kuşaktaki etkileri açısından travmaya maruz kalan kişide TSSB ön plana çıkmaktadır. TSSB kişinin istemsizce olayla ilgili detayları hatırlaması, travmatik yaşantı sonrasında olayın detaylarını hatırladığında yoğun kaygı yaşaması ve olayla ilgili detayları hatırlamaktan kaçınmaya çalışması gibi başlıca belirtileri içermektedir (APA, 2013). Pek çok çalışmada travma mağdurlarının travmatik stres düzeylerine odaklanılmakta olup (Daud ve ark., 2005; Davidson ve Mellor, 2001; Roth, Neuner ve Elbert, 2014), travmatik yaşantılardan daha fazla etkilenen, diğer bir deyişle travmatik stres düzeyi yüksek olan kişilerin çocuklarında psikolojik belirtilerin arttığına işaret edilmektedir (Caselli ve Motta, 1995; Daud ve ark., 2005; Vaage ve ark., 2011; Van IJzendoorn ve ark., 2003). Örneğin, Van IJzendoorn ve arkadaşları (2003) toplamda 4418 katılımcıya ulaştıkları meta-analiz çalışmalarında, ebeveynlerin travmaya maruz kalmalarının, çocuklarına bu travmatik yaşantıların etkilerini aktarmada tek başına yeterli olmadığı; asıl belirleyici olanın olaydan etkilenme düzeyi olduğu sonucuna varmışlardır. Başka bir çalışmada, Caselli ve Motta (1995), savaş mağdurlarının travmaya maruz kalma düzeylerinin ve travmaya ilişkin stres belirtilerinin, çocuklarının davranış problemleri üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları, babalarının savaş yaşantısına maruz kalma düzeylerinden çok, bu yaşantıya ilişkin geliştirdikleri TSSB'nin çocukların problemleri davranışlarını etkilediğine işaret etmektedir. Benzer şekilde göç yaşantısının sonraki kuşaktaki etkilerini inceleyen bir çalışmada Vaage ve arkadaşları (2011), ebeveynlerin travma deneyimlerinin çocuklarının psikolojik belirtilerini açıklamakta tek başına yeter-

li olmadığına ve travmatik stres düzeyinin rolüne odaklanmaktadır. Ayrıca çalışmalarda, travmanın aktarımı açısından anne-çocuk ilişkisine odaklanıldığı ve annenin travmatik stresi ile çocuğunun psikolojik sağlığı arasındaki ilişkilerin incelendiği görülmektedir (Dalgard ve Montgomery, 2017; Field ve ark., 2011; Roth ve ark., 2014). Özetle, travmatik olay sonrasında olaydan etkilenme düzeyleri fazla olan kadınların çocuklarının, daha yüksek risk altında olduğu görülmektedir.

Konuyla ilgili güçlü bir alan yazın bulunmakla birlikte, tarih boyunca büyük toplulukları etkilemiş bir travmatik yaşam olayı olan göç yaşantısının sonraki kuşaktaki etkilerini ele alan sınırlı sayıda çalışma vardır (Dalgaard ve ark., 2016; Mazzucato ve ark., 2015; Vanore ve ark., 2015). Göç sürecindeki ekonomik, sosyal ve politik güçlüklerin göçü doğrudan yaşamayan, ancak göç eden ailelerde doğmuş kişileri de etkileyip etkilemeyeceğinin ve bu süreçte ne tür değişkenlerin rol oynayabileceğinin, travmanın kuşaklararası etkileri açısından incelenmeye değer bir konu olduğu düşünülmektedir.

Zorunlu Göç Yaşantısı ve Son Dönem (1989) Bulgaristan Göçü

İnsanın yaşadığı yerden bir başka yerleşim alanına gitmesi ölüm, ölüm tehdidi, beden bütünlüğüne yönelik tehdit gibi olaylardan yaşamı derinden etkileyen olaylara kadar geniş bir yelpazede tanımlanabilecek travmatik yaşantılardan (APA, 2013) biridir. Göç yaşantısı tek bir evre olmayıp farklı evrelere ayrılan ve bu evrelerin her biri kendine has özellikler barındıran bir süreçtir (Bhugra, 2004). Alan yazında, göç sürecinin göçmenler üzerinde ciddi psikolojik etkilere sebep olabilecek ve travmatik yaşantılar açısından risk oluşturabilecek dört evreden oluştuğu vurgulanmaktadır (Foster, 2001). Bu evreler göç öncesi dönem, göç etme (taşınma) dönemi, kalınacak yer aranması ve yeni bir ülkeye yerleşme aşamalarından oluşmaktadır. Her bir evrede karşılaşılan stres kaynakları ve zorluklar göç sürecinin istemli olup olmamasına göre belirgin ölçüde farklılaşmakta olup, zorunlu göçlerde stres kaynakları ve travmatik deneyimler artmaktadır (Uluocak, 2009).

Zorunlu göç genellikle devletlerin siyasi, ekonomik ya da sosyal yaptırımları sonucunda ortaya çıkan şiddet, zulüm gibi yaşantılar ya da bu yaşantılara maruz kalma korkusu sebebiyle göç etmek olarak tanımlanmaktadır (Aker ve ark., 2002; Idris, 2012). Bu yaşantılara maruz kalan kişiler, yer değiştirme kararı ve isteğine ilişkin güdülenme olmadan çaresizlik duygusuyla hareket etmekte ve bu duyguya gelecek kaygısı eşlik etmektedir. Hem nedenleri hem de sonuçları göz önünde bulundurulduğunda zorunlu göçler, göçmenlerin ruh sağlığı açısından daha büyük risk oluşturmaktadır (Ekşi, 2002; Loizos,

2007). Örneğin, göç yaşantılarını travmatik etkileri bağlamında ele alan çalışmalardan birinde Teodorescu ve arkadaşları (2012), göçe zorlanan kişilerde ortaya çıkan belirtileri incelemek amacıyla 55 psikiyatri hastasıyla görüşmüştür. Araştırmacılar, çalışmaya katılan göçmenlerin %80'inde TSSB'ye rastlamışlardır. Göçmenlerin psikolojik zorluklarında, özellikle göç sonrası yaşadıkları güçlüklerin rol oynadığı görülmektedir.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen göç hareketleri tarihteki sayısız göç yaşantılarının sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Bu göç dalgalarının sonuncusu ve en büyüğü 1989 yılında yaşanmış ve yaklaşık 350.000 kişi göç etmeye zorlanmıştır. Bu göç hareketinin kökeni Aralık 1984-Ocak 1985 döneminde başlayan isim değiştirme sürecine dayanmaktadır. *Soya dönüş* olarak adlandırılan bu süreç, ülkedeki Türklerin neredeyse tamamının isimlerinin Bulgarca isimlerle değiştirilmesiyle Mart 1985'te sona ermiştir (Dayıoğlu, 2005). Bu süreçte isimlerini değiştirmek istemeyen kişilerin maaşlarını alamama ve işten çıkarılma gibi yaptırımlara maruz kaldıkları bildirilmektedir. Hatta hastane ve sağlık sistemindeki kayıtların Bulgarca isimlere göre düzenlendiği ve isimlerini değiştirmeyen kişilerin sağlık hizmetlerinden yararlanamadığı aktarılmaktadır (Dayıoğlu, 2005; Özay, 2011). İsimlerin değiştirilmesiyle başlayan sürecin, kişilerin kendi geleneklerine uygun olarak sürdürdükleri yaşam tarzlarının sınırlandırılmasıyla (şalvar, örtü gibi geleneksel giysilerin giyilmesinin yasaklanması, dini inançlara uygun ibadetlerin engellenmesi gibi) devam ettiği belirtilmektedir. Kişinin kendini yaşadığı yerde güvende ve huzurlu hissetmesini engelleyen bu süreç (Çetin, 2008; Dayıoğlu, 2005; Özay, 2011), pek çok kişiyi kendi kültürünü ve kimliğini koruma arayışına sürükleyerek göç etmeye zorlamıştır (Kolukıncık, 2006).

Şu ana kadar aktarılan yaşantılar göç öncesi süreçte yaşanan zorluklara işaret etmektedir. Gündüz'ün (2013) belirttiğine göre söz konusu kişiler göç sürecinin diğer evrelerinde de çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Pek çok kişi ülkeden ayrılmak için yeterince hazırlık yapma fırsatı bulamadığını, Bulgaristan sınırları içindeki kamplarda ve Bulgaristan-Türkiye sınırı olan Kapıkule'de günlerce beklemek zorunda kaldığını belirtmektedir. Göç sonrasındaki sürece bakıldığında, yeni bir kültürde hayatlarına sıfırdan başlayan göçmenler başka seçenekleri olmadığından çok düşük ücretlerle ve niteliksiz işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Çekirdek aile üyeleriyle birlikte göç etmiş olsalar da çoğunlukla diğer aile üyelerinden ve yakın arkadaşlarından ayrı kalmışlardır. Göçmenlerin bir kısmı, Türkiye'ye geldikten sonra kendilerinden önce göç etmiş olan akrabalarının yanına yerleşmiştir. Türkiye'de tanıdıkları olmayan ve ekonomik imkanlarının sınırlılığı nedeniyle ev tutamayanlar ise kalıcı olarak bir yere yerleşene kadar

okullar, spor salonları gibi çok sayıda kişinin kalabileceği binalarda toplu olarak konaklamışlardır (Gündüz, 2013). Özetle, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etme sürecinde göçmenlerin göç öncesinde, göç sırasında ve göç sonrasında pek çok olumsuz deneyim yaşadıkları görülmektedir. Söz konusu deneyimlerin etkilerinin, sadece bu yaşantılara doğrudan maruz kalan kişilerle sınırlı olamayacağı düşünülmektedir.

Göçmenlerin yaşadığı travmatik deneyimlerde özellikle göç sonrası yaşanan güçlükler vurgu yapılmakta, pek çok çalışma göç sonrasında çeşitli güçlükler yaşandığına işaret etmektedir (Bentley, Thoburn, Stewart ve Boynton, 2012; Nickerson ve ark., 2015; Schweitzer Melville, Steel ve Lacherez, 2006; Teodorescu ve ark., 2012; Yılmaz, 2005). Bu çalışmalar, göçmenlerin göç sonrası yaşadıkları güçlükler ne kadar artarsa yaşadıkları psikolojik zorlukların da o oranda arttığını göstermektedir. Göç yaşantısı, bu yaşantıya maruz kalan herkes için zorlayıcı olmakla birlikte, çalışmalar kadınların bu süreçten daha olumsuz etkilendiğine ve göçmen kadınların travmatik stres ve psikopatoloji riskinin daha fazla olduğuna vurgu yapmaktadır (Adanu ve Johnson, 2009; Akdeniz ve Öz, 2009; Gülşen ve ark., 2010).

İlgili alan yazın gözden geçirildiğinde, göç yaşantısının farklı kuşaklar açısından ele alındığı çalışmalarda ikinci kuşaktaki bireylerin bebeklik ya da çocukluk döneminde olduğu ve çocuklarda oluşan travmatik etkileri araştırmacılara ebeveynlerin aktardığı görülmektedir (Dalgaard ve ark., 2016). Var olan diğer çalışmalar ise ebeveynleri farklı bir ülkeye göç eden çocuklarda hali hazırda oluşan etkiye odaklanmaktadır (Mazzucato ve ark., 2015; Vanore ve ark., 2015). Göç yaşantısının kuşaklararası etkileri açısından iki kuşaktan da veri toplandığı sınırlı sayıda çalışmaya rastlanırken (örn., Vaage ve ark., 2011), son dönem Bulgaristan göçünün uzun dönemli etkilerini inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın temel amacı, son dönem Bulgaristan göçüne maruz kalmış kadınların göçle ilgili travmaya maruz kalma ve olaydan etkilenme (travmatik stres) düzeyleri ile ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri arasındaki ilişkileri incelemektir. Ayrıca, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtilerinde, annelerinin travma deneyimleri dışında rol oynayabilecek değişkenler olarak temel varsayımlar ve aile işlevselliği ele alınmıştır.

Göçün Kuşaklararası Etkileri Açından Aile İşlevselliğinin ve Bireylerin Dünyaya İlişkin Temel Varsayımlarının Rolü

Göçmen ailelerde yaşayan bireylerin psikolojik belirtilerinde ebeveynlerin travmatik yaşantılarının ötesinde kendileriyle ve içinde buldukları aileyle ilgili faktörler de rol

oyunmaktadır. Alan yazında kişilerin psikolojik belirtilerinde rolü olan bir değişken olarak aile işlevselliğine vurgu yapılmaktadır (Kapçı ve Hamamcı, 2010). Aile işlevselliği açısından önemli bir kavram, ailedeki koruyucu etkenlerin fazla olmasıdır. Stres faktörlerinin azlığı, uyuma yönelik değerlendirme yapabilme, sosyal desteğin varlığı ve telafi edici yaşantıların olması ailedeki koruyucu etkenlerin bileşenlerini oluşturmaktadır (Gardner, Huber, Steiner, Vazquez ve Savage, 2008). Bazı aileler yaşam krizleri ve travmatik deneyimler karşısında çok büyük zararlar görürken, bazı aileler ise bu yaşam olaylarıyla karşılaştıklarında dahi uyum sağlayabilmektedir. Aile işlevselliği yüksek olan ailelerde yaşayan kişilerin psikolojik belirti düzeyleri de daha az olmaktadır (Kapçı ve Hamamcı, 2010). Göçmen ailelerin travma deneyimlerinin sonraki kuşakları etkilemesinde aile işlevselliğine odaklanan bir çalışmada, aile işlevselliğinin artmasının ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtilerinin azalmasıyla ilişkili olduğu görülmüştür (Daalgard ve Montgomery, 2017). Mevcut çalışmada da aile işlevselliğinin yüksek olmasının, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri açısından koruyucu olacağı düşünülmektedir.

Travma mağdurlarıyla yapılan çalışmalar travmatik yaşantıların kişilerin doğuştan sahip oldukları temel varsayımları sarstığına işaret etmektedir (Janoff-Bulman, 1989). Temel varsayımlar, kişilerin dünyaya olumlu bir bakışını temsil etmektedir. Örneğin; dünyanın adaletli bir yer olduğuna ya da olumsuz olayların başımıza gelmesini kontrol edebileceğimize olan inançlarımız kendimizi dünyada güvende hissetmemizde yardımcı olmaktadır. Göç yaşantılarının travmatik etkileri bağlamında, temel varsayımların incelendiği bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte, farklı travmatik yaşantılar bağlamında temel varsayımlar ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkinin incelendiği görülmektedir (Grills-Taquechel, Littleton ve Axsom, 2011; Lilly ve Pierce, 2013). Bu çalışmalar özellikle, travmatik yaşantıya doğrudan maruz kalan kişilerin temel varsayımlarının bozulmasıyla psikolojik belirtilerinin artış gösterdiğine işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, temel varsayımlar kişilerin psikolojik sağlıklarının korunmasında önemli bir role sahiptir. Bu doğrultuda, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtilerinde temel varsayımlarının koruyucu olacağı düşünülmektedir. Tüm bu bilgilerden hareketle araştırmanın hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur:

H1. Annelerin göçle ilgili travmatik olaylara maruz kalma düzeyleri arttıkça, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtilerinde artış olacaktır; diğer bir ifadeyle göçle ilgili maruz kalma düzeyleri açısından özellikle göç sonrası yaşanan güçlüklerin artmasıyla, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri artış gösterecektir.

H2: Annelerin göçle ilgili travmatik olaylardan etkilenme düzeyleri yani travmatik stres belirtileri arttıkça, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri de artacaktır.

H3: Göçle ilgili travmatik olaylardan etkilenme düzeyi daha yüksek olan kadınların çocuklarında anksiyete belirtileri de daha fazla olacaktır.

H4: Aile işlevselliği arttıkça ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri azalacaktır.

H5: İkinci kuşaktaki bireylerin temel varsayımları korundukça psikolojik belirtileri azalacaktır.

YÖNTEM

Katılımcılar

Araştırmanın evrenini 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmeye zorlanan tüm kadınlar ve onların çocukları oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise son dönem Bulgaristan göçüne maruz kalmış 41 yaş ve üzerindeki (*Ort.* = 48.85, *SS* = 4.41) kadınlar (*N* = 170) ve onların 16-27 yaş arasındaki (*Ort.* = 23.69, *SS* = 3.01) çocukları (*N* = 170) oluşturmaktadır.

Örneklemini oluştururken araştırmaya katılacak iki kuşaktaki bireyler için farklı kriterler belirlenmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın Pediatrik Popülasyonda Yürütülen Klinik Araştırmalarda Etik Yaklaşımlar Kılavuzu'na (2015) göre 16 yaşından büyük kişiler araştırmaya bağımsız olarak katılma bildirisinde bulunma ehliyetine sahip olarak gösterilmektedir. Çalışmanın örneklemini, hem ulaşılması hem de veri toplanması zor bir gruptan oluşmaktadır. Bu sebeple daha çok kişiye ulaşılabilmesi amacıyla çalışmaya katılan kişilerin yetişkin olmalarında reşit olma kriteri olan 18 yaş değil, yaşanan olayın muhakemesini yapabilecek yetişkinlikte olmak gözetilerek 16 yaş ve üstü belirlenmiştir. Göç yaşantısına maruz kalan kişilerin, bu yaşantıları deneyimlerken yaşantının muhakemesini yapabilecek olgunlukta olması hedeflenmiştir. İkinci kuşaktaki bireyler için göç sırasında anı kaydının olmayacağı yaş aralığında olup bugün de yetişkin yaş aralığında bulunmak kriter olarak belirlenmiştir. İkinci kuşakta yer alan bireylerden göç sırasında doğmuş ya da doğmamış olanlar arasındaki fark bu çalışmanın konusu dışından olduğundan, ikinci kuşak için sadece bebeklik amnezisini (Josselyn ve Frankland, 2012) içerecek şekilde tutarlı anı kaydının olmamasına odaklanılmıştır. Göç yaşantısının kadınlar üzerindeki psikolojik etkilerinin fazla olması (Akdeniz ve Öz, 2009; Başkak ve ark., 2005; Gülşen ve ark., 2010) ve yapılan çalışmalarda travmanın aktarımında ağırlıklı

olarak anne-çocuk ilişkisine odaklanması (Dalgard ve Montgomery, 2017; Field ve ark., 2011; Roth ve ark., 2014) sebebiyle bu çalışmada ebeveyn olarak annelerden bilgi alınmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda örnekleme dahil olma ölçütleri birinci kuşak için son dönem (1989) Bulgaristan göçüne maruz kalmış olmak, kadın olmak ve göç sırasında en az 16 yaşında olmak (1973 ve öncesi doğumlu olmak) olarak belirlenmiştir. İkinci kuşak için ise söz konusu ölçütler son dönem Bulgaristan göçü sırasında en fazla 2 yaşında olmak ve çalışma verileri toplanırken en az 16 yaşında olmak şeklindedir.

Örneklemin sosyodemografik özellikleri ve bilgi formundaki göçe ilişkin sorulara alınan yanıtlar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Sosyodemografik ve Göçle İlişkili Özellikler

	Anneler		Çocukları	
	N	%	N	%
Cinsiyet				
Kadın			96	56.5
Erkek			74	43.5
Eğitim				
İlkokul	4	2.4	1	.6
Ortaokul	49	28.8	4	2.4
Lise	106	62.4	57	33.5
Yüksekokul	8	4.7	28	16.5
Üniversite ve üzeri	3	1.8	79	46.5
Medeni durum				
Evli	154	90.6	26	15.3
Bekar	2	1.2	143	84.1
Boşanmış	7	4.1	1	.6
Eşini Kaybetmiş	7	4.1		
Çocuk Sayısı				
1	18	10.6		
2	139	81.8		
3	9	5.3		
Göç Sırasındaki Medeni Durum				
Evli	158	92.9		
Bekar	12	7.1		
Bedensel Hastalık				
Var	45	26.5	2	1.2
Yok	125	73.5	168	98.8
Psikiyatrik Hastalık				
Var	20	11.8	12	7.1
Yok	150	88.2	158	92.9
Algılanan Uyum Sorunu				
Evet	148	87.1	57	33.5
Hayır	21	12.4	112	65.9

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmeye zorlanmış kadınlara ve ikinci kuşaktaki bireylere uygulanmak amacıyla iki farklı ölçek seti oluşturulmuştur.

Zorunlu Göçe Maruz Kalmış Kadınlara Uygulanan Veri Toplama Araçları

Travmaya Maruz Kalma Ölçeği (TMKÖ). Özürçün ve Karancı (2013) Kıbrıs'taki savaş/çatışma olaylarını deneyimlemiş kişilerle yürüttükleri görüşmelerden Savaş Travmasına Maruz Kalma Ölçeği'ni (War Trauma Exposure) geliştirmişlerdir. Bu çalışmada, söz edilen ölçeğin maddeleri araştırmacılar tarafından göç yaşantısına göre yeniden düzenlenerek kullanılmıştır. Ölçek maddelerinde yapılan değişikliklerden dolayı öncelikle ölçek için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi yapılmış haliyle TMKÖ, altı maddelik *olumsuz duygular* (örn., başka bir kişinin hayatının tehlikede olduğunu düşünmek), sekiz maddelik *göç sonrası güçlükler* (örn., yakın komşu ve/veya dostlardan ayrı düşmek), dört maddelik *şiddete ve baskıya tanıklık* (örn., tanıdığınız birinin kayıp olması ve ondan haber alınamaması) ve üç maddelik *ölümle ilgili yaşantılar* (örn., insanların öldürülmesine tanıklık etmek) olmak üzere dört faktörden oluşan toplam 23 maddedir. Bu çalışmada kadınların göçle ilgili travmatik yaşantılara maruz kalma düzeylerini değerlendirmek amacıyla kullanılan ölçek, hem toplam puan hem alt ölçek puanları ile kullanılmıştır. TMKÖ'nün bu çalışma için hesaplanan Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı tüm ölçek için .84, alt ölçeklerden olumsuz duygular için .85, göç sonrası güçlükler için .69, şiddete ve baskıya tanıklık için .68 ve ölümle ilgili yaşantılar için .67'dir.

Olay Etkisi Ölçeği-R (OEÖ-R). Olay Etkisi Ölçeği, önemli bir olayın ardından bireylerin yaşadıkları rahatsızlık düzeyini değerlendirmek amacıyla Horowitz, Wilner ve Alvarez (1979) tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmada, Weiss ve Marmar tarafından (1997) revize edilmiş formu kullanılmıştır. Travmatik olayın ortaya çıkardığı her bir etkiyi ve etkinin şiddetini değerlendirmek için kullanılan OEÖ-R 22 maddeden oluşmaktadır. Türkçe uyarlaması Çorapçıoğlu, Yargıç, Geyran ve Kocabaşoğlu (2006) tarafından yapılan ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .94 olarak hesaplanmıştır. Mevcut çalışmada kullanılmak amacıyla ölçeğin Işıklı (2006) tarafından revize edilen üç faktörlü (*aşırı uyarılma, yeniden yaşama ve kaçınma belirtilerini değerlendiren*) hali seçilmiştir. OEÖ-R'nin bu çalışmada kullanılma amacı, kadınların göçle ilgili travmatik olaylardan etkilenme düzeylerini, diğer bir deyişle travmatik stres düzeylerini değerlendirmektir.

Ölçeğin çalışmadan elde edilen Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı toplam puan için .86, alt ölçeklerden aşırı uyarılma için .80, yeniden yaşama için .81, kaçınma için .72'dir. Bu çalışmada, ölçek hem toplam puan hem alt ölçek puanları ile kullanılmıştır.

Bilgi Formu. Zorunlu göçe maruz kalmış kadınların sosyodemografik özelliklerine ve göç yaşantılarına ilişkin bilgi almak amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulmuş 16 maddeyi içeren bir formdur. Çalışmada kullanılan bilgi formu yaş, eğitim durumu, meslek, medeni durum gibi demografik bilgilerden ve "Türkiye'ye göç ettikten sonra ülke değiştirme girişimlerinin olup olmadığı", "çocuklarının ve kendilerinin başka bir ülkede yaşamak isteyip istemeyecekleri" gibi göç sonrasında yaşananlara ilişkin bilgi almaya yönelik sorulardan oluşmaktadır.

İkinci Kuşaktaki Bireylere Uygulanan Veri Toplama Araçları

Kısa Semptom Envanteri (KSE). Kişilerin yaşadıkları çeşitli psikolojik belirtileri tespit etmek amacıyla Derogatis (1993) tarafından çok boyutlu bir belirti tarama ölçeği olarak geliştirilen SCL-90 envanterinin, 53 maddelik kısa formu olarak düzenlenen KSE (Brief Symptom Inventory-BSI) *anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite* olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır. Hem yetişkin (Şahin ve Durak, 1994) hem de ergen (Şahin, Batıgün ve Uğurtaş, 2002) örneklemleri üzerinde gerçekleştirilen Türkçe uyarlama çalışmalarında ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının ölçeğin tamamında .96 ile .95 arasında değiştiği görülmektedir. Bu çalışma için hesaplanan Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı tüm ölçekte .95, alt boyutlarında ise anksiyete için .83, depresyon için .89, olumsuz benlik için .79, somatizasyon için .72 ve hostilite için .75 olarak bulunmuştur. Çalışmada ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtilerini değerlendirmek amacıyla kullanılan KSE'nin hem toplam puan hem de alt ölçek puanları hesaplanmıştır.

Ailede Koruyucu Etkenler Ölçeği (AKEÖ). Aile işlevselliğini değerlendirmek amacıyla Gardner ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen ölçek (The Inventory of Family Protective Factors-IFPF) *stres faktörlerinin azlığı, uyuma yönelik değerlendirme, sosyal destek ve telafi edici yaşantılar* olmak üzere dört faktörden oluşan toplam 16 maddedir. Ölçek maddeleri 5'li Likert tipi olarak değerlendirilmekte olup ölçekten alınan yüksek puan yanıtlayan kişinin ailesindeki koruyucu etkenleri yüksek düzeyde algıladığına işaret etmektedir. Gökler-Danışman ve Köksal (2011) tarafından yapılan uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .85 bulunmuştur. Bu çalışma için hesaplanan Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı ise tüm ölçek için .83,

alt boyutlardan stres faktörlerinin azlığı için .48, uyuma yönelik değerlendirme için .77, sosyal destek için .90 ve telafi edici yaşantılar için .85 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada, ikinci kuşaktaki bireylerden alınan bilgilerle aile işlevselliğini değerlendirmek amacıyla kullanılan ölçek toplam puan olarak hesaplanmıştır.

Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği (DİVÖ). Travmatik yaşantılara maruz kalan bireylerin dünya hakkındaki temel varsayımlarına ilişkin betimleyici veri sağlamak amacıyla Janoff-Bulman (1989) tarafından geliştirilen ölçek (World Assumptions Scale-WAS), *iyilik varsayımı, adalet varsayımı, şans varsayımı, rastlantısallık varsayımı, kendilik değeri varsayımı ve kontrol varsayımı* olmak üzere altı faktörden oluşan 32 maddedir. Yılmaz (2008) tarafından yapılan uyarlama çalışmasında 31 madde haline gelen ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı toplam puan için .70 olarak elde edilmiştir (Yılmaz, 2008). Ölçekten alınan yüksek puan bireylerin dünyaya ilişkin varsayımlarının olumlu olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışmada, ikinci kuşaktaki bireylerin dünyaya ilişkin varsayımlarını değerlendirmek amacıyla kullanılan ölçek toplam puan olarak hesaplanmış ve ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .83 olarak bulunmuştur.

Bilgi Formu. Bu form ikinci kuşaktaki bireylerin sosyodemografik özelliklerini ve göçmen bir ailenin çocuğu olmakla ilgili yaşantılarını belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulan 11 maddeyi içermektedir. Cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum, meslek gibi demografik bilgilerden ve göçmen bir ailenin çocuğu olarak uyum sorunu yaşanıp yaşanmadığı gibi sorulardan oluşmaktadır.

İşlem

Bu araştırmadaki katılımcılar ağırlıklı olarak Bursa'nın Kestel ilçesindeki göçmen konutlarında ikamet eden kişilerden oluşmaktadır. Katılımcılara kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Uygulama yapılan ailelerin aracılığıyla Bursa'nın farklı ilçelerinden, İstanbul ve İzmir'de yaşayan ailelerden de veri toplanmıştır. Veri toplama sürecine başlamadan önce çalışma Ankara Üniversitesi Etik Kurulu'na sunulmuş ve çalışmanın yapılması için Etik Kurul Onayı alınmıştır. Veriler 2012-2013 yılları arasında toplanmıştır. Her katılımcıya uygulamanın başında sözlü ve yazılı bilgi (Bilgilendirilmiş Onam Formu) verilmiş ve katılımcılardan onay alındıktan sonra uygulamalara başlanmıştır. Annelerin sosyokültürel seviyeleri nedeniyle ölçek maddelerinin anlaşılmasında ortaya çıkabilecek olası problemlerin önüne geçebilmek amacıyla ölçek mad-

deleri araştırmacı tarafından okunup annelerin cevapları not edilmiştir. Her bir katılımcıdan veri toplama süresi ortalama 40 dakika sürmüştür. Annelerden veriler toplanırken ikinci kuşaktaki bireylerin başka bir ortamda, kendi ölçek kümelerini doldurmaları sağlanmıştır.

Veri Analizi

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler öncelikle ölçek toplam puanları ile incelenmiştir. Kadınların travmaya maruz kalma ve olaydan etkilenme düzeyleri ile ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri arasındaki ilişkiler incelenirken ise daha ayrıntılı bilgi elde edebilmek amacıyla ölçeklerin alt ölçek puanları kullanılmıştır. Çalışmada kontrol grubu olmadığından, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtilerinin annelerin travmatik stres düzeylerine göre karşılaştırılması amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır.

BULGULAR

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilere yönelik analiz sonuçları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2. Psikolojik Belirtiler, Travmaya Maruz Kalma, Travmatik Stres, Aile İşlevselliği ve Temel Varsayımlar Arasındaki Korelasyonlar

	1	2	3	4	5
1. Psikolojik Belirtiler	(.95)	.16*	.12	-.35**	-.36**
2. Travmaya Maruz Kalma		(.84)	.61**	-.02	-.00
3. Travmatik Stres			(.86)	-.05	.11
4. Aile İşlevselliği				(.83)	.41**
5. Temel Varsayımlar					(.83)

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$. Her bir değişken için $N = 170$. Güvenirlik katsayıları diyagonalde parantez içinde sunulmuştur.

Tablo 2’de görüldüğü gibi ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri ile annelerin travmaya maruz kalma düzeyleri arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r(2,167) = .16, p < .05$). Bir başka deyişle, annelerin göçle ilgili travmatik yaşantılara maruz kalma düzeyleri arttıkça ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri de artmaktadır ($H1$). Diğer yandan psikolojik belirtiler, kişilerin dünyaya ilişkin temel varsayımları ($r(2,167) = -.35, p < .01$) ve aile işlevselliğiyle ($r(2,167) = -.36, p < .01$) negatif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkilidir. Bu sonuçlara göre ikinci kuşaktaki bireylerin aile işlevselliğinin artmasıyla ve temel varsayımlarının korunmasıyla, psikolojik belirtileri azalmaktadır ($H4$ ve $H5$).

Araştırma değişkenlerinin toplam puanları arasındaki ilişkiler incelendikten sonra, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri ile annelerin göçle ilgili travmatik deneyimleri arasındaki ilişkiler alt ölçekler açısından da incelenmiştir. Söz konusu ilişkilere ilişkin korelasyon analizi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. İkinci Kuşaktaki Bireylerin Psikolojik Belirtileri ile Annelerin Göç Yaşantıları Arasındaki İlişkiler

	TMK	OD	GSG	ŞBT	ÖİY	TS	AU	YY	K
Psikolojik Belirtiler	.16*	.10	.18*	.06	.06	.12	.20**	.10	-.04
Anksiyete	.19*	.14	.20*	.10	.04	.20**	.27**	.15*	-.04
Depresyon	.07	.02	.11	.01	.02	.02	.19	.02	-.08
Olumsuz Benlik	.16*	.10	.18*	.06	.06	.07	.14	.04	-.02
Somatizasyon	.16*	.11	.20*	.01	.09	.14	.22**	.18*	-.07
Hostilite	.13	.07	.14	.09	.05	.12	.17*	.12	-.02

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$. TMK = Travmaya Maruz Kalma, OD = Olumsuz Duygular, GSG = Göç Sonrası Güçlükler, ŞBT = Şiddet ve Baskıya Tanıklık, ÖİY = Ölümle İlgili Yaşantılar, TS = Travmatik Stres, AU = Aşırı Uyarılma, YY = Yeniden Yaşama, K = Kaçınma. Her bir değişken için $N = 170$.

Tablo 3'te alt ölçekler arasındaki ilişkilere bakıldığında; annelerin göç sonrası yaşadığı güçlükler ile ikinci kuşaktaki bireylerin anksiyete ($r(2,167) = .20, p < .05$), olumsuz benlik ($r(2,167) = .18, p < .05$) ve somatizasyon ($r(2,167) = .20, p < .05$) belirtileri arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Göçle ilişkili diğer travmaya maruz kalma yaşantıları ve ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki görülmemektedir ($p > .05$). Annelerin olaydan etkilene düzeyinin alt ölçekleri açısından bakıldığında ise, göç sonrası olaylara ilişkin aşırı uyarılma belirtileri ile ikinci kuşaktaki bireylerin anksiyete ($r(2,167) = .27, p < .01$), somatizasyon ($r(2,167) = .22, p < .01$) ve hostilite ($r(2,167) = .17, p < .05$) belirtileri arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkiler olduğu görülmektedir (H_2). Annelerin yeniden yaşama belirtileri ile ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri arasındaki anlamlı ilişkiler göz ardı edilebilecek kadar zayıf güçtedir. Diğer yandan kaçınma belirtileri ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiler anlamlı düzeyde olmamakla birlikte beklenenin aksine negatif yöndedir.

İkinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri ile annelerin travmayla ilişkili aşırı uyarılma belirtileri arasındaki ilişkiler daha güçlü olduğundan anneler OEÖ-R'nin aşırı uyarılma alt ölçeğinden aldıkları puanlar göz önünde bulundurularak üç gruba ayrılmışlardır. Aşırı uyarılma alt ölçeğinden alınan ortalama puana göre (11.68), bir standart sapma (6.03) altında olanlar (5.65) ve bir standart sapma üstünde olanlar (17.71) belir-

lenmiştir. Bu doğrultuda, kişilerin psikolojik belirtilerinin annelerinin düşük, orta ve yüksek travmatik stresi düzeyine göre (aşırı uyarılma belirtisi yaşayan) farklılaşmış farklılaşmadığına ilişkin yapılan ANOVA sonuçları Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Anneleri Düşük, Orta ve Yüksek Düzey Travmatik Stres Yaşayan Bireylerin Psikolojik Belirtiler Açısından Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Sonuçları

Psikolojik Belirtiler	Annelerin Travmatik Stres Düzeyleri						F
	Düşük (N = 29)		Orta (N = 114)		Yüksek (N = 27)		
	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	
Ansiyete	7.21	3.67	9.24	7.17	10.67	8.90	3.75*
Depresyon	11.10	9.18	11.78	8.80	12.33	9.72	0.23
Olumsuz Benlik	8.00	5.70	9.36	6.13	10.30	8.46	0.75
Somatizasyon	3.93	3.84	5.30	4.47	5.04	4.89	1.14
Hostilité	7.00	3.43	7.46	5.10	8.70	4.40	0.64

* $p < .05$

Tablo 4’ten görülebileceği gibi anneleri düşük, orta ve yüksek düzeyde travmatik stres yaşayan bireylerin anksiyete belirtileri açısından anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir ($F(2,167) = 1.75, p < .05$). Hangi grupların farklılaştığını tespit etmek amacıyla Tukey testi sonuçlarına bakılmıştır. Sonuçlara göre, travmatik stres düzeyi yüksek olan grubun çocukları ($Ort. = 10.67, SS = 8.90$), düşük olanların çocuklarından ($Ort. = 7.21, SS = 3.67$) daha fazla anksiyete belirtisi sergilemektedir ($H3$). İkinci kuşaktaki bireylerin diğer psikolojik belirtileri açısından gruplar arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmamıştır ($p > .05$).

TARTIŞMA

Bu çalışmada, son dönem Bulgaristan göçünü yaşamış kadınların göçle ilgili travmatik yaşantılara maruz kalma ve travmatik stres düzeylerinin yetişkinlik dönemindeki çocuklarının psikolojik belirtileri üzerindeki etkisinin incelenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca çalışmanın yan amacı olarak ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri ile dünyaya ilişkin temel varsayımları ve aile işlevselliği arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik sağlıklarında, annelerin göçle ilgili travmatik deneyimlerinin (özellikle göç sonrası yaşadıkları güçlüklerin) ve travmatik stres düzeylerinin (aşırı uyarılma belirtilerinin), kendi temel varsayımlarının ve aile işlevselliğinin önemine işaret etmektedir.

Bu çalışmada annelerin Travmaya Maruz Kalma Ölçeği’ne verdikleri cevaplar göç sonrasında ekonomik problemler yaşamak, aile üyelerinden ve yakın komşularından/dostların-

dan ayrı kalmak, eskiden sahip oldukları pek çok şeyi kaybetmek, zor/kötü koşullarda yaşamak ve çalışmak gibi güçlükler deneyimlediklerini göstermektedir. Alan yazına bakıldığında, göçmenlerin göç sonrasında özellikle iş koşullarıyla (örn., kötü koşullarda ve düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmak) ve yeni kültüre uyum sağlamakla ilgili güçlük yaşadıkları görülmektedir (Bentley ve ark., 2012; Nickerson ve ark., 2015; Schweitzer ve ark., 2006; Teodorescu ve ark., 2012; Yılmaz, 2005). Son dönem Bulgaristan göçünün incelendiği bir çalışmada Gündüz (2013), göçmenlerin göç sonrasında ailelerinden ayrı kalmak, maddi-manevi kayıplar yaşamak, nitelsiz işlerde ve düşük ücretlerle çalışmak gibi zorluklar yaşadıklarını vurgulamaktadır. Bu çalışmada da göçmen kadınların alan yazında söz edilen zorluklarla benzer zorluklar yaşadıkları görülmektedir. Kadınların yaşadıkları tüm bu güçlüklerin, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik sağlıkları açısından bir risk oluşturduğu da görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın birinci hipotezi doğrulanmıştır.

Ebeveynin travma deneyiminin sonraki kuşağı etkilemesinde, özellikle travmatik stres düzeylerinin önemi vurgulanmaktadır. Toplam puan olarak bakıldığında ikinci kuşağın psikolojik belirtileri ile annelerinin travmaya maruz kalma düzeyleri arasında düşük fakat anlamlı seviyede bir ilişki varken, travmatik stres toplam puanı arasında beklenenin aksine anlamlı düzeyde bir ilişki gözlenmemektedir. Bu şekliyle *H2* doğrulanmamıştır. Söz konusu ilişkiler değişkenlerin alt boyutlarına göre incelendiğinde ise psikolojik belirtiler ile travmatik stres alt boyutlarından aşırı uyarılma belirtilerinin daha güçlü ilişkiler sergilediği, fakat beklenenin aksine kaçınma belirtilerinin ise anlamlı düzeyde olmasa da ters yönde ilişki gösterdiği görülmüştür. Bu ters yöndeki ilişki, toplam puan olarak bakıldığında, annelerin olaydan etkilenme düzeyi ile ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri arasındaki ilişkilerin anlamlı olmamasına yol açmaktadır.

Travmatik olaylarla ilgili kaçınma belirtileri, travma mağdurlarının travmatik stres düzeyine işaret etmektedir. Bazı durumlarda ise, travma mağdurları kendilerini korumak için olayla ilgili yaşantılardan kaçınmaktadır. Kaçınma odaklı başa çıkma çabalarının, zorlu yaşam olaylarından sonra kısa vadede işe yaradığı da belirtilmektedir (Sarp ve Tosun, 2011). İşlevsel kaçınma (Conway ve Pleydell-Pearse, 2000) olarak da adlandırılan bu durum, özellikle travmatik yaşantılara maruz kalan kişilerin travmayla ilgili anılarını genel hatlarıyla hatırlamaları aracılığıyla kısa vadede işlevsellik sağlamaktadır. Bu çalışmanın sonuçlarına bakıldığında, göçmen kadınların göçle ilgili travmatik yaşantılara ilişkin kaçınma belirtilerinin özellikle yeni bir kültüre adapte olma sürecinde işlevsel olabileceği düşünülebilir.

Toplam puan olarak bakıldığında annelerin travmatik stres düzeyleri ile ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri arasında anlamlı bir ilişki olmaması sebebiyle annelerin travmatik stres düzeyine ilişkin alt grup karşılaştırmasında aşırı uyarılma belirtileri alt ölçeği kullanılmıştır. Sonuçlar, annelerin travmatik stres düzeyine (aşırı uyarılma belirtileri) göre ikinci kuşaktaki bireylerin anksiyete belirtilerinin farklılaştığına işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, göçle ilgili travmatik olaylardan daha çok etkilenmiş kadınların çocuklarında, daha az etkilenenlere kıyasla anksiyete belirtileri daha çok görülmektedir. Bu doğrultuda *H3* doğrulanmıştır. İlgili alan yazın incelendiğinde, travmanın sonraki kuşaktaki etkileri açısından bu bulgunun desteklendiği görülmektedir (Ahmadzadeh ve Malekian, 2004; Caselli ve Motta, 1995; Kaitz ve ark., 2009; Suozzia ve Motto, 2004; Van IJzendoorn ve ark., 2003). Örneğin, bir çalışmada soykırım ile ilgili savaş deneyimleri olup hayatta kalan anneler ve ergenlik dönemindeki çocuklarının psikolojik belirtileri incelenmiştir (Field ve ark., 2011). Söz konusu çalışmanın sonuçları, ikinci kuşaktaki bireylerin annelerinin yaşadıkları travma belirtilerine ilişkin algılarıyla, sergiledikleri anksiyete belirtilerinin ilişkili olduğunu göstermektedir (Field ve ark., 2011). Bu sonuca göre, özellikle annelerinin daha çok travmatize olduğunu düşünen çocukların anksiyete belirtilerinde de artış olduğu görülmektedir. Başka bir çalışmada da savaş mağdurlarının çocuklarının psikolojik belirtileri incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, travmatik stres düzeyi yüksek olan mağdurların çocuklarının daha yüksek belirti sergilediğine işaret etmektedir (Ahmadzadeh ve Melakian, 2004). Alan yazınla tutarlı olarak bu çalışmanın sonuçlarında, göçmen kadınların özellikle travmatik stres düzeyinin yüksek olmasının, çocuklarının psikolojik sağlıkları açısından risk oluşturduğu görülmektedir. Travmatik stres düzeyi fazla olan kadınların çocukları daha fazla anksiyete belirtisi yaşamaktadır. Travmatik yaşantılar her durumda ve herkes için olumsuz sonuçlar doğurmakla birlikte, bu sonuçlar pek çok değişkenle ilişkili (bireysel, çevresel ve olaya özgü) olabilmektedir (Hetzl-Riggin ve Roby, 2013). Özellikle göçle alakalı olaylara dair daha fazla stres tepkisi geliştirmiş olmak, annenin ebeveynlik becerisini etkileyerek çocuğunun da daha fazla kaygı belirtisi yaşamasıyla ilişkili olarak ele alınabilir. Bu durum, travmanın dolaylı aktarımında vurgulanan ebeveynlik becerilerinin zarar görmesiyle tutarlı gözükmemektedir (Schwartz ve ark., 1994).

Travmanın kuşaklararası etkileriyle ilgili Türkiye’de yapılan çalışmalar da son yıllarda hız kazanmıştır (örn., Cohen, 2019; Derin ve Öztürk, 2018). Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan biri, çocuk yetiştirme stillerini travmanın kuşaklararası etkileri açısından

ele almıştır (Derin ve Öztürk, 2018). Söz konusu çalışmada da önceki çalışmalara benzer şekilde, ebeveynlerin travmatik deneyimlerinin çocuk yetiştirme stillerini etkileyeceği vurgulanmıştır. Özellikle psiko-tarih açısından konuyu detaylı şekilde ele alan bu çalışma, kişilerin ruhsal travma deneyimlerini çocuklarına yansıtarak aşmaya çalıştığını belirtmektedir (Derin ve Öztürk, 2018). Mevcut çalışmada, annelerinin göçle ilişkili travmatik stres düzeyine göre ikinci kuşaktaki bireylerin anksiyete belirtilerinde oluşan fark, çocuk yetiştirme stilleriyle ilişkili olarak açıklanabilir. Özellikle, göçle ilgili olaylardan daha fazla etkilenen kadınların çocuklarını korumaya dönük *tehdit* mesajlarını daha fazla vermiş olabilecekleri düşünülebilir. Çocuğun, yetişme döneminde bu mesajlara tekrarlı maruz kalması ise, dünyanın daha tehlikeli bir yer olduğuna dair algılarını güçlendirerek anksiyete belirtilerinin artmasıyla ilişkili olarak yorumlanabilir.

İkinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri ile temel varsayımları ve aile işlevselliği negatif yönde ilişki göstermektedir (*H4 ve H5*). Aile işlevselliği ailede stres faktörlerinin az olması, ailenin zorlu yaşantılarla başa çıkabilmesi ve uyuma dönük değerlendirme yapabilmesi gibi bileşenleri içermektedir. Hem yeni kültürdeki azınlık olma konumları hem de göç etmiş olmanın seneler boyu devam eden travmatik etkileri göz önünde bulundurulduğunda, göçmen ailelerin stresli yaşam koşullarına sahip olma olasılıklarının fazla olduğu düşünülebilir. Bu doğrultuda var olan stresli yaşamlarına ek olarak, ailenin olumsuz yaşam olaylarıyla karşılaşmasının ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri açısından risk oluşturması ilgili alan yazın tarafından desteklenmektedir (Dekel ve Goldblatt, 2008). Ayrıca, travmanın kuşaklararası etkileri açısından da ikinci kuşaktaki bireylerin stresli yaşam olaylarıyla karşılaşmalarının genel psikolojik sağlıkları açısından risk oluşturduğu alan yazında vurgulanmaktadır (Baranowsky, Young, Johnson-Douglas, Williams-Keeler ve McCarrey, 1998; Kellermann, 2001b; Yehuda ve ark., 1998). Söz konusu çalışmalarda, ebeveynleri travmaya maruz kalmış kişilerin psikolojik hastalıklara yatkın oldukları ve zorlu yaşam koşullarıyla karşılaştıklarında kontrol gruplarına göre daha fazla psikolojik belirti sergiledikleri belirtilmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada aile işlevselliğinin yüksek olmasının ikinci kuşaktaki bireylerde psikolojik belirtilerin az olmasıyla ilişkisi alan yazınla tutarlı olmaktadır (Baranowsky ve ark., 1998; Dekel ve Goldblatt, 2008; Kellermann, 2001b; Yehuda ve ark., 1998).

Psikolojik belirtiler açısından koruyucu olan bir diğer değişken temel varsayımlardır. Alan yazında, hem göç yaşantısına maruz kalmış kişilerde hem de travmanın kuşaklararası etkileri açısından temel varsayımları inceleyen çalışmalara rastlanmamıştır. Diğer yandan

bu çalışmanın sonuçlarıyla tutarlı olarak, kişilerin psikolojik belirtileri açısından temel varsayımlarının koruyuculuğuna işaret eden çalışmalar bulunmaktadır (Grills-Taquechel ve ark., 2011; Lilly ve Pierce, 2013). Lilly ve Pierce (2013), dolaylı olarak travmaya maruz kalmanın psikolojik sağlığa etkisini inceledikleri çalışmalarında temel varsayımların rolünü incelemişlerdir. Çalışma sonuçları, olumsuz temel varsayımların psikolojik sağlığın bozulması açısından risk oluşturduğuna vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda, bu çalışmada dünyaya ilişkin olumlu değerlendirmeleri içeren temel varsayımların psikolojik sağlık açısından koruyucu etkisinin tespit edilmesi, alan yazındaki diğer çalışmalar tarafından desteklenmektedir (Grills-Taquechel ve ark., 2011; Lilly ve Pierce, 2013).

Tüm bu sonuçlar bir arada ele alındığında, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri açısından annelerinin travmatik stres düzeyinin risk oluşturması ve aile işlevselliğinin ise koruyucu olması, göç sonrasında göçmenlerin yaşadıkları güçlüklerle ve olayın etki düzeyini azaltmak açısından koruyucu müdahalelerin önemine işaret etmektedir. Zorunlu göç yaşantısı olan kişiler göçün her evresinde pek çok zorlukla karşılaşmakta ve göçmenlerin yaşamları alt üst olmaktadır. Zorunlu göç başta kadınlar olmak üzere göçmenlerin ruh sağlığını tehdit etmekle kalmayıp aynı zamanda sonraki kuşaklar açısından da risk oluşturan bir olgu olmaktadır. Bu çalışmanın sonuçlarında da görüldüğü gibi annelerin travma deneyimleri, bu travmalara doğrudan maruz kalmasalar ve hatta travmatik olay sırasında henüz doğmamış olsalar bile çocuklarının ruh sağlığını da olumsuz etkilemektedir (Daniel, 1998). Bu doğrultuda, göç yaşantısının kişinin yaşamının travmatik bir parçası olmakla kalmayıp hem ailenin hem de gelecek kuşakların yaşamlarını etkileme olasılığı bir kez daha açığa çıkmıştır. Çeşitli dönemlerde hem Türkiye’de hem de dünyada binlerce insanın maruz kaldığı göç etmeye zorlanma ve yerinden edilme yaşantıları, kuşaklararası etkileri göz önüne alındığında çok olumsuz ve korkutucu bir tablo oluşturmaktadır. Yakın geçmişimizde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde köylerin boşaltılması ve insanların yaşadıkları zorunlu göç deneyimleri nedeniyle halkların yaşadıkları dramlar, bu kişilerle birlikte gelecek nesillerin de yaşamlarını etkilemiştir (Aker ve ark., 2002). Benzer şekilde, 2010 yılından beri süre gelen Arap Baharı olarak tanımlanan Ortadoğu coğrafyasındaki hareketlenme ve Suriye’de Nisan 2011’de başlayan iç savaş halkları ve bireyleri yaşam koşullarını değiştirmeye zorlamıştır. Bu durum binlerce insanın yaşadıkları yerlerden ayrılıp başka ülkelere sığınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu kişilerin çoğunluğunu, kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır. Bu göç yaşantılarının, insanların yaşamlarını kökten değiştirdiği ve her

gün bir yenisi eklenen travma deneyimleriyle yaşamalarına yol açtığı öne sürülebilir. Bu bağlamda, travmatik yaşantıların mağdurlarla beraber çevresini ve hatta sonraki kuşakları da etkileme özelliğinin olması, dünyadaki bu gelişmeler ve Türkiye'nin çeşitli travmatik yaşantıları içeren bir ülke olması nedeniyle de endişe verici gözükmektedir. Devletlerin çeşitli yaptırımları, iç savaşlar ve baskılar nedeniyle oluşan zorunlu göç yaşantıları insan eliyle oluşturulan travmatik yaşantılardandır. İnsan eliyle oluşturulan bu travmatik yaşantıların bireyleri ve gelecek nesilleri etkileme olasılıkları dolayısıyla, zorunlu göç yaşantılarının önlenmesine ve olası olumsuz sonuçlarının giderilmesine dönük adımlar atılmasının önemli olduğu görülmektedir.

Bu çalışma, göç yaşantılarının sonraki kuşaktaki etkilerini incelemesi açısından alan yazına katkı sağlamasının yanı sıra çeşitli sınırlılıklara da sahiptir. Bu sınırlılıklardan biri, kuşaklararası etkileri incelenen travma yaşantılarının ölçümüyle ilgilidir. Çalışmada annelerin yaşadıkları travmayla ilgili bilgiler geriye dönük olarak kendilerini değerlendirmeleri istenerek elde edilmiştir. Geçmişe dönük yapılan çalışmalarda, bu yaşantıların üzerinden uzun zaman geçmiş olması, unutulması için çok çaba harcanması ve olayların çok genel ya da çarpıtılarak hatırlanma olasılığının olması travmanın etkilerinin net bir şekilde belirlenebilmesi açısından engel oluşturmaktadır (Sarp ve Tosun, 2011). Araştırmanın bir diğer sınırlılığı, karşılaştırma grubunun olmamasıdır. Farklı özelliklere sahip iki kuşak arasındaki ilişkilerde göç yaşantısı dışında başka pek çok değişkenin rol oynayabileceği akla gelmektedir. Bu nedenle, araştırmanın sonuçlarının annelerin göç yaşantılarıyla ilgili olduğu sonucuna varabilmek için göç yaşantısı olmayan bir karşılaştırma grubunun olması, bundan sonraki çalışmaların sonuçlarının genellenebilirliği açısından önemli görülmektedir. Bir diğer sınırlılık örneklem grubudur. Bu çalışmada, örneklem grubunda yer alan kişilerin ulaşılabilirliğinin zor olması sebebiyle veri kaybından kaçınılmıştır. Bu durum, grubun homojenliği açısından bir risk oluşturmuştur. Bulgaristan'da Türklere dönük uygulamalar, yaşanan bölgeye göre çeşitlilik göstermiştir. Türklere yapılan asimilasyonlara daha fazla tepki gösterilen ve ayaklanmaların olduğu yerlerde yaşayan kişilerin daha fazla baskı ve şiddete maruz kaldığı belirtilmektedir (Dayıoğlu, 2005). Veri toplanma sürecinde annelerin aktardıkları da bu bilgiyi desteklemektedir. Bazı bölgelerde yaşayan katılımcılar, gerçekleşen uygulamalara karşı direnişlere katılmış ve şiddet yaşantılarına doğrudan maruz kalmışlardır. Direnişlerin olmadığı bölgelerde yaşayanlar ise bu yaşantılara doğrudan kendilerinin tanık olmadıklarını, yakın köy ve kasabalarda bu olayların olduğunu duyduklarını dile getirmişlerdir. Bu yerleşim alanında

yaşayanlar uygulamalara daha fazla itaat etmiş ve bu uygulamaları da *baskı ve şiddet* olarak yorumlamamışlardır. Göç öncesi süreçte yaşananlar farklılaştığı gibi göç sürecinde de katılımcıların yaşadıklarının farklılaştığı görülmektedir. Son dönem Bulgaristan göçüne maruz kalan kişiler temelde sınır dışı edilenler ve vizeyle gelenler (serbest gelenler) olarak ikiye ayrılmaktadır. Sınır dışı edilerek gelen aileler 24 saat içerisinde ülkeyi terk etmeye zorlanmışlardır ve çoğunlukla bu ailelerin Türkiye'ye geldiklerinde nerede kalacakları belli değildir. Vizeyle gelen aileler ise görece daha fazla bir hazırlık süresine sahip olmuş ve çoğunlukla daha önceden göç etmiş yakınlarının yanına gelebilmişlerdir. Araştırmaya katılan kişilerin hem vizeyle gelen hem de sınır dışı edilen ailelerden oluşması ve göç öncesi dönemde deneyimledikleri yaşantıların da çeşitlilik göstermesi grubun heterojen bir nitelikte olmasına yol açmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda örneklemin heterojenliği, çalışmanın son sınırlılığını oluşturmaktadır.

Araştırmanın sonuçları, zorunlu göçün bu yaşantıya maruz kalan kadınlar için zorlu bir süreç olduğuna ve kadınların aradan uzun zaman geçse de bu yaşantının etkilerini taşımaya devam ettiklerine işaret etmektedir. *Göç ve cinsiyet rolleri* kapsamında düşünüldüğünde, hem yeni kültüre alışmak, hem sosyal hayata katılım konusunda karşılaşılan engeller, hem de çocuk yetiştirme sürecindeki kritik rolleri sebebiyle özellikle kadınlar için süreç daha zorlu olmaktadır. Bu sebeple annenin travma yaşantısı ve çocuktaki psikolojik belirtiler açısından konunun ele alınması önemli görülmektedir. Bu doğrultuda, göç yaşantısını kuşaklararası etkileri bağlamında inceleyen çalışmaların yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Göçmenler yeni bir kültüre geldiklerinde değerli pek çok eşyalarını kaybetmekten, konaklayacakları yerlerin uygun koşullar sağlamamasından, iş bulmayla ilgili sıkıntılardan ve ekonomik problemlerden dolayı zorluk yaşamaktadırlar. Göç sonrası yaşanan bu güçlüklerin giderilmesine dönük devlet politikaları yürütülmesinin, göçmenlerin ruh sağlığını korumak açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Yeni bir ülkede yaşadıkları yalnızlık duygularını azaltmak amacıyla göçmenlerin bir araya gelebilecekleri grupların ve dayanışma merkezlerinin olmasının, sosyal destek ağlarını güçlendirerek ruh sağlıklarını korumalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle, kadınların yeni bir kültürde sosyal ağlar oluşturabilmelerini kolaylaştırıcı uygulamalar yapılmalı, kadının toplumdan izole ve eve hapsolmuş şekilde yaşamasının önüne geçilmelidir. Hem göç yaşantısının kadın ruh sağlığını daha fazla etkileme olasılığının olması hem de kadınların aile işlevindeki ve çocukların yetiştirilmesindeki önemli görülen rolünden dolayı, kadın göçmenlerin ruh sağlıklarını korumaya

dönük müdahaleler kritik olabilir. Göçmenlerin stresli yaşam koşulları göz önünde bulundurulduğunda, gerek ekonomik kaynaklar arttırılarak gerek sosyal destek sağlanarak; göçmenler için stres verici yaşam koşullarının en aza indirilmesinin gelecek kuşakların ruh sağlığı açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Adanu, R. M. K. ve Johnson, T.R.B. (2009). Migration and women's health. *International Journal of Gynecology ve Obstetrics*, 106(2), 179–181. <https://doi.org/10.1016/j.ijgo.2009.03.036>
- Ahmadzadeh, G. H. ve Malekian, A. (2004). Aggression, anxiety, and social development in adolescent children of war veterans with PTSD versus those of non-veterans. *Journal of Research in Medical Sciences*, 9, 33–36.
- Akdeniz, E. B. ve Öz, F. (2009). Koruyucu ruh sağlığı açısından göç ve kadın. *Kriz Dergisi*, 17(1), 27–36. doi: 10.5455/cap.20140503020915
- Aker, T., Ayata, B., Özeren, M., Buran, B. ve Bay, A. (2002). Zorunlu iç göç: Ruhsal ve toplumsal sonuçları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 3(2), 97-103.
- American Psychological Association (APA, 2013). *Publication manual of the American Psychological Association* (6th ed.). Washington, DC: APA.
- Aviad-Wilchek, Y., Levy, I. ve Ben-David, S. (2017). Readiness to use psychoactive substances among second-generation adolescent immigrants and perceptions of parental immigration-related trauma. *Substance Use & Misuse*, 52(12), 1646-1655. doi: 10.1080/10826084.2017.1298618
- Baranowsky, A. B., Young, M., Johnson-Douglas, S., Williams-Keeler, L. ve McCarrey, M. (1998). PTSD transmission: A review of secondary traumatization in Holocaust survivor families. *Canadian Psychology*, 39(4), 247-256. doi:10.1037/H0086816
- Başkak, B., Sayıl, I. ve Özgüven, H. D. (2005). Avrupa'da intihar girişiminde bulunan Türk göçmenlerin sosyodemografik analizi. *Kriz Dergisi*, 13(3), 9-14.
- Bayraktar, F. ve Gün, Z. (2008). Türkiye'de iç göçün ergenlerin uyumundaki rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(2), 167-176.
- Bentley, J. A., Thoburn, J. W., Stewart, D. G. ve Boynton, L. D. (2012). Post-migration stress as a moderator between traumatic exposure and self-reported mental health symptoms in a sample of Somali refugees. *Journal of Loss and Trauma*, 17, 452-469. <https://doi.org/10.1080/15325024.2012.665008>
- Bhugra, D. (2004). Migration and mental health. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 109(4), 243-258. <https://doi.org/10.1046/j.0001-690X.2003.00246.x>
- Caselli, L. T. ve Motta, R. W. (1995). The effect of PTSD and combat level on Vietnam veterans' perceptions of child behavior and marital adjustment. *Journal of Clinical Psychology*, 51(1), 4-12. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(199501\)51:1<4::AID-JCLP2270510102>3.0.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/1097-4679(199501)51:1<4::AID-JCLP2270510102>3.0.CO;2-E)

- Cohen, Z. P. (2019). *Üç kuşak kadın yetişkinin çocukluk çağı travmaları, dissosiyasyon ve şiddete yönelik tutumları bakımından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.
- Conway, M.A. ve Pleydell-Pearse, W.C. (2000). The construction of autobiographical memories in the self memory system. *Psychological Review*, 107(2), 261-288. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.107.2.261>
- Çetin, T. (2008). Bulgaristan'daki soydaşlarımızın Türkiye'ye göç etme süreçlerini etkileyen bazı değişkenlerin incelenmesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 8(1), 55-75.
- Çorapçıoğlu, A., Yargıç, İ., Geyran, P. ve Kocabaşoğlu, N. (2006). "Olayların Etkisi Ölçeği" (IES-R) Türkçe versiyonunun geçerlilik ve güvenilirliği. *New Symposium Journal*, 44(1), 14-22.
- Dalgard, N. T. ve Montgomery, E. (2017). The transgenerational transmission of refugee trauma: Family functioning and children's psychosocial adjustment. *International Journal of Migration, Health and Social Care* doi: 10.1108/IJMHS-06-2016-0024
- Dalgaard, N. T., Todd, B. K., Daniel, S. I. F. ve Montgomery, E. (2016). The transmission of trauma in refugee families: Associations between intrafamily trauma communication style, children's attachment security and psychosocial adjustment. *Attachment and Human Development*, 18(1), 69-89. doi: 10.1080/14616734.2015.1113305
- Danieli, Y. (Ed.) (1998). *Intergenerational handbook of multigenerational legacies of trauma*. New York: Plenum Press.
- Daud, A., Skoglund, E. ve Rydelius, P. A. (2005). Children in families of torture victims: Transgenerational transmission of parents' traumatic experiences to their children. *International Journal of Social Welfare*, 14(1), 23-32. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2005.00336.x>
- Davidson, A. C. ve Mellor, D. J. (2001). The adjustment of children of Australian Vietnam veterans: Is there evidence for the transgenerational transmission of the effects of war-related trauma? *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 35(3), 345-351. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1614.2001.00897.x>
- Dayıoğlu, A. (2005). *Toplama kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve müslüman azınlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dekel, R. ve Goldblatt, H. (2008). Is there intergenerational transmission of trauma? The case of combat veteran's children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78(3), 281-289. Doi: 10.1037/a0013955
- Derin, G. ve Öztürk, E. (2018). Psikotarih temelli çocuk yetiştirme stillerinin kuşaklararası travma geçişi açısından incelenmesi. *Turaz Akademi*, 1, 16-29.
- Derogatis, L. R. (1993). *BSI Brief Symptom Inventory: Administration, scoring, and procedure manual* (4th Ed.). Minneapolis, MN: National Computer Systems.
- Ekşi, A. (2002). Sığınmacı ve göçmenlerde psikopatoloji. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(3), 215- 221.
- Esses, V. M., Deaux, K. ve Lalonde, R. N. ve Brown, R. (2010). Psychological perspectives on immigration. *Journal of Social Issues*, 66(4), 635-647. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2010.01667.x>
- Field, N. P., Om, C., Kim, T. ve Vorn, S. (2011). Parental styles in second generation effects of genocide stemming from the Khmer Rouge Regime in Cambodia. *Attachment and Human Development*, 13(6), 611-628. <https://doi.org/10.1080/14616734.2011.609015>
- Fossion, P., Leys, C., Vandeleur, C., Kempnaers, C., Braun, S., Verbanck, P. ve Linkowski, P. (2015). Transgenerational transmission of trauma in families of Holocaust survivors: The consequences of extreme family functioning on resilience, sense of coherence, anxiety and depression. *Journal of Affective Disorders*, 171, 48-53. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.08.054>

- Foster, P. R. (2001). When immigration is trauma: Guidelines for the individual and family clinician. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71(2), 153-170. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.71.2.153>
- Fridman, A., Bakermans, K. M. J., Sagi, S. A. ve Van IJzendoorn, M. H. (2011). Coping in old age with extreme childhood trauma: Aging Holocaust survivors and their offspring facing new challenges. *Aging and Mental Health*, 15(2), 232-242. <https://doi.org/10.1080/13607863.2010.505232>
- Gardner, D. L., Huber, C. H., Steiner, R., Vazquez, L. A. ve Savage, T. A. (2008). The development and validation of the Inventory of Family Protective Factors: A brief assessment for family counseling. *The Family Journal*, 16(2), 107-117. <https://doi.org/10.1177/1066480708314259>
- Gökler-Danışman, I. ve Köksal, S. (2011). Ailedeki Koruyucu Etkenler Ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikoloji Yazıları*, 14(28), 39-46.
- Grills-Tauchel, A. E., Littleton, H. L. ve Axson, D. (2011). Social support, world assumption, and exposure as predictors of anxiety and quality of life following a mass trauma. *Journal of Anxiety Disorders*, 25(4), 498-506. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2010.12.003>
- Gülşen, C., Knipscheer, J. ve Kleber, R. (2010). The impact of forced migration on mental health: A comparative study on posttraumatic stress among internally displaced and externally migrated Kurdish women. *Traumatology*, 16(4), 109-116. Doi: 10.1177/1534765610388306
- Gündüz, A. O. (2013). Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk göçü (1989 örneği). *Kırklareli Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi*. Erişim adresi: <http://acikerisim.kirklareli.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.11857/225/2013-.html.pdf?sequence=1>
- Hetzel-Riggin, M. D. ve Roby, R. P. (2013). Trauma type and gender effects on PTSD, general distress, and peritraumatic dissociation. *Journal of Loss and Trauma*, 18(1), 41-53. <https://doi.org/10.1080/15325024.2012.679119>
- Horowitz, M., Wilner, N. ve Alvarez, W. (1979). Impact of Events Scale: A measure of subjective stress. *Psychosomatic Medicine*, 41(3), 209-218. Doi:10.1097/00006842-197905000-00004
- Hovey, J. D. (2000). Acculturative stress, depression, and suicidal ideation in Mexican immigrants. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 6(2), 134. <https://doi.org/10.1037/1099-9809.6.2.134>
- Idris, A. (2012). Malaysia and forced migration. *Intellectual Discourse*, 20(1), 31-54.
- Işıklı, S. (2006). *Traumaya sonrası stres belirtileri olan bireylerde olaya ilişkin dikkat yanlılığı, ayrışma düzeyi ve çalışma belleği uzamı arasındaki ilişkiler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Ankara.
- Janoff-Bulman, R. (1989). Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct. *Social Cognition*, 7(2), 113-136. <https://doi.org/10.1521/soco.1989.7.2.113>
- Josselyn, S. A. ve Frankland, P. W. (2012). Infantile amnesia: A neurogenic hypothesis. *Learning & Memory*, 19(9), 423-433. doi:10.1101/lm.021311.110
- Kaitz, M., Levy, M., Ebsstein, R., Faraone, S.V. ve Mankuta, D. (2009). The intergenerational effects of trauma from terror: A real possibility. *Infant Mental Health Journal*, 30(2), 158-179. Doi: 10.1002/imhj.20209
- Kapçı, E.G. ve Hamamcı, Z. (2010). Aile işlevi ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişki: Erken dönem uyum bozucu şemaların rolü. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 13, 127-136.
- Kellermann, N. P. F. (2001a). Transmission of Holocaust trauma-an integrative view. *Psychiatry*, 64(3), 256-267. Doi: 10.1521/psyc.64.3.256.18464
- Kellermann, N. P. F. (2001b). Psychopathology in children of Holocaust survivors: A review of the research literature. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 38(1), 36-46.
- Kira, I. A. (2001). Taxonomy of trauma and trauma assessment. *Traumatology*, 7(2), 73-86. <https://doi.org/10.1177/153476560100700202>

- Kolukırcık, S. (2006). Bulgaristan'dan göç eden Türk göçmenlerin dayanışma ve örgütlenme biçimleri: İzmir örneği. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 1-13.
- Lev-Wiesel, R. (2007). Intergenerational transmission of trauma across three generations: A preliminary study. *Qualitative Social Work*, 6(1), 75-94. <https://doi.org/10.1177/1473325007074167>
- Lilly, M. M. ve Pierce, H. (2013). PTSD and depressive symptoms in 911 telecommunicators: The role of peritraumatic distress and world assumptions in predicting risk. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 5(2), 135-141. <https://doi.org/10.1037/a0026850>
- Loizos, P. (2007). "Generations" in forced migration: Towards greater clarity. *Journal of Refugee Studies*, 20(2), 193-209. <https://doi.org/10.1093/jrs/fem012>
- Mazzucato, V., Cebotari, V., Veale, A., White, A., Grassi, M. ve Vivet, J. (2015). International parental migration and the psychological well-being of children in Ghana, Nigeria, and Angola. *Social Science and Medicine*, 132, 215-224. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.10.058>
- Neuner, F., Schauer, M., Karunakara, U., Klaschik, C., Robert, C. ve Elbert, T. (2004). Psychological trauma and evidence for enhanced vulnerability for posttraumatic stress disorder through previous trauma among West Nile refugees. *BMC psychiatry*, 4(1), 1-7. DOI: 10.1186/1471-244X-4-34
- Nickerson, A., Bryant, R. A., Schnyder, U., Schick, M., Mueller, J. ve Morina, N. (2015). Emotion dysregulation mediates the relationship between trauma exposure, post-migration living difficulties and psychological outcomes in traumatized refugees. *Journal of Affective Disorders*, 173, 185-192. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.10.043>
- Özay, S. (2011). 1989 Bulgaristan'dan zorunlu göçün etkilerinin Bursa yerel basını örneğinde incelenmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özüorçun, N. ve Karancı, N. (2013). *Intergenerational transmission of maternal traumatic experiences to their children's well-being among Turkish Cypriots: Mediator role of parenting styles.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Roth, M., Neuner, F. ve Elbert, T. (2014). Transgenerational consequences of PTSD: Risk factors for the mental health of children whose mothers have been exposed to the Rwandan genocide. *International Journal of Mental Health Systems*, 8(1), 12.
- Ruppert, F. (2011). *Travma, bağlanma ve aile konstelasyonları ruhun yaralarını anlamak ve iyileştirmek.* Fatma Zengin (Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Sagi, S.A., Van IJzendoorn, M. H. ve Bakermans, K. M. J. (2008). Does intergenerational transmission of trauma skip a generation? No meta-analytic evidence for tertiary traumatization with third generation of Holocaust survivors. *Attachment and Human Development*, 10(2), 105-121. Doi: 10.1080/14616730802113661
- Sağlık Bakanlığı (2015). Pediatrik popülasyonda yürütülen klinik araştırmalarda etik yaklaşımlara ilişkin kılavuz. Erişim adresi: [http://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=pediatrik-populasyonda-yurutulen-klinik-arastirmalarda-etik-yaklasimlara-iliskin-kilavuz\[1\].pdf](http://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=pediatrik-populasyonda-yurutulen-klinik-arastirmalarda-etik-yaklasimlara-iliskin-kilavuz[1].pdf)
- Sarp, N. ve Tosun, A. (2011). Duygu ve otobiyografik bellek. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 3(3), 446-465.
- Scharf, M. (2007). Long-term effects of trauma: Psychosocial functioning of the second and third generation of Holocaust survivors. *Development and Psychopathology*, 19(2), 603-622. Doi: 10.1017/S0954579407070290
- Schwartz, S., Dohrenwend, B. P. ve Levav, I. (1994). Nongenetic familial transmission of psychiatric disorders? Evidence from children of Holocaust survivors. *Journal of Health and Social Behaviour*, 35(4), 385-402. <https://doi.org/10.2307/2137216>

- Schweitzer, R., Melville, F., Steel, Z. ve Lacherez, P. (2006). Trauma, post-migration living difficulties, and social support as predictors of psychological adjustment in resettled Sudanese refugees. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 40(2), 179–187. <https://doi.org/10.1080/j.1440-1614.2006.01766.x>
- Suozzia, J. M. ve Motto, R. W. (2004). The relationship between combat exposure and the transfer of trauma-like symptoms to offspring of veterans. *Traumatology*, 10(1), 17–37. <https://doi.org/10.1177/153476560401000103>
- Şahin, N. H., Batıgün, A. D. ve Uğurtaş, S. (2002). Kısa Semptom Envanteri (KSE): Ergenler İçin kullanımının geçerlik, güvenilirlik ve faktör yapısı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(2), 125-135.
- Şahin, N.H. ve Durak, A. (1994). Kısa Semptom Envanteri'nin Türk gençleri için uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 44-56.
- Teodorescu, D. S., Siqveland, J., Heir, T., Hauff, E., Wentzel, L. T. ve Lars L. (2012). Posttraumatic growth, depressive symptoms, posttraumatic stress symptoms, post-migration stressors and quality of life in multi-traumatized psychiatric outpatients with a refugee background in Norway. *Health and Quality of Life Outcomes*, 10(84), 1-16. DOI: 10.1186/1477-7525-10-84
- Uluocak, G. (2009). İç göç yaşamış ve yaşamamış çocukların okulda uyumu. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 35-44.
- Vaage, A. B., Thomsen, P. H., Rousseau, C., Wentzel-Larsen, T., Ta, T. V. ve Hauff, E. (2011). Paternal predictors of the mental health of children of Vietnamese refugees. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 5(1), 1-11. doi: 10.1186/1753-2000-5-2
- Van IJzendoorn, M. H., Bakermans. K. M. J. ve Sagi, S. A. (2003). Are children of Holocaust survivors less well-adapted? A meta-analytic investigation of secondary traumatization. *Journal of Traumatic Stress*, 16(5), 459–469. Doi: 10.1023/A:1025706427300
- Vanore, M., Mazzucato, V. ve Siegel, M. (2015). ‘Left Behind’ but not left alone: Parental migration and the psychosocial health of children in Moldova. *Social Science and Medicine*, 132(2015), 252-260. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.08.040>
- Weiss, D.S. ve Marmar, C.R. (1997). The Impact of Event Scale - Revised. J. P. Wilson & T. M. Keane (Ed.), *Assessing psychological trauma and PTSD* içinde (s. 399-411). Springer, Boston, MA.
- Weiss, M. ve Weiss, S. (2000). Second Generation to Holocaust Survivors: Enhanced differentiation of trauma transmission. *American Journal of Psychotherapy*, 54(3), 372-385. Doi: 10.1176/appi.psychotherapy.2000.54.3.372
- Yehuda, R., Halligan, S. L. ve Grossman, R. (2001). Childhood trauma and risk for PTSD: Relationship to intergenerational effects of trauma, parental PTSD, and cortisol excretion. *Developmental Psychopathology*, 13(3), 733–753. Doi: 10.1017/s0954579401003170
- Yehuda, R., Schmeidler, J., Giller, E. L., Siever, L. J. ve Binder, B. K. (1998). Relationship between posttraumatic stress disorder characteristics of Holocaust survivors and their adult offspring. *The American Journal of Psychiatry*, 155(6), 841-843. Doi: 10.1176/ajp.155.6.841
- Yılmaz, B. (2008). Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği geçerlik güvenilirlik çalışması: Ön çalışma. *Türk Psikoloji Yazıları*, 11(21), 41-51.
- Yılmaz, T. T. (2005). *Göçün kadın yaşamı üzerindeki etkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

